Μακεδονικά

Τόμ. 35 (2006)

Μια παπική αντιπροσωπεία στην Θεσσαλονίκη (;1386)

Αθ. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/makedonika.14](https://doi.org/10.12681/makedonika.14)

Copyright © 2014, Αθ. Ε. Καραθανάσης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραθανάσης Α. Ε. (2011). Μια παπική αντιπροσωπεία στην Θεσσαλονίκη (;1386). *Μακεδονικά*, 35, 285–290.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.14>

ΜΙΑ ΠΑΠΙΚΗ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ (; 1386)

Τὴν ἀνοίξη τοῦ 1382 ἔφθανε μὲ τιμὲς καὶ ἐλπίδες γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη, ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος, υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Ε΄ τοῦ Παλαιολόγου, σὲ μία περίοδο ὁδυνηρῶν περιπετειῶν γιὰ τὴν πόλιν μας καὶ τὴ μεσαιωνικὴ μας αὐτοκρατορία. Ἡ Θεσσαλονίκη, χάρις στὸν ρομαντικὸ αὐτὸν διοικητὴ, εἶχε καταστῆ τὸ κέντρο τῆς ἀντιστάσεως ἔναντι τοῦ ἐπελαύνοντος ὀθωμανικοῦ κινδύνου καὶ ὁ Μανουὴλ ἔπραξε ὅσα ἠδύνατο νὰ πράξει γιὰ τὴν ἀναχαίτισή του συνεννοούμενος γιὰ τὴν περίστασι με τὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο καὶ τὸν Nerio Acciajuoli. Ἡ ἀλληλογραφία του με τὸν Θεσσαλονικέα διδάσκαλό του φιλενωτικὸ φιλόσοφο Δημ. Κυδώνη –τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ἔχουμε τὶς ἐπιστολὰς καὶ τεκμαιρόμεθα γιὰ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνία τοῦ Μανουὴλ– ἀποτελεῖ τὴν κυριότερη πηγὴ τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς¹. Πέραν τῶν λοιπῶν φροντίδων του γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀμύνης τῆς πόλεως ὁ Μανουὴλ ἐπεχείρησε νὰ ἔχει τὴν ὑποστήριξη τῶν Δυτικῶν· γι' αὐτὸ καὶ πρὸς τὸ τέλος τοῦ χειμῶνος τοῦ 1385 κατέστη γνωστὴ ἡ πρόθεσή του νὰ στείλει πρεσβεία στὸν Πάπα², ἀποτελούμενη ἀπὸ τὸν κληρικὸ Εὐθύμιο τὸν μετέπειτα, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως (1410-1416)³ καὶ τὸν Λατῖνο θεολόγο ἀγνώστου ὀνόματος, καὶ φερόμενο ὡς Μαΐστορα στὶς ἐπιστολὰς· ὁ Εὐθύμιος ὅμως ἦταν φανατικὸς ἀνθενωτικὸς, πράγμα ποὺ προεκάλεσε τὴν εἰρωνεία τοῦ Κυδώνη ποὺ φαίνεται ὅτι εἶχε κύριο ρόλο τὶς ἀποφάσεις τοῦ Μανουὴλ. Ὁ αὐτὸς Κυδώνης ἐξέφραζε τοὺς φόβους του καὶ γιὰ τὸ ἀντιδυτικὸ πάθος τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ παρατηροῦσε ὅτι κακῶς ὁ Μανουὴλ δὲν τὸν ἐνημέρωσε γιὰ τὴν πρεσβευτικὴ αὐτὴ ἀποστολὴ στὴ Ρώμη καί, τέλος, ὅτι ἦταν ἑτοιμος, ἂν τὸ ἤθελε ὁ Μανουὴλ, νὰ ταξιδεύει καὶ αὐτὸς στὴν Ἰταλία⁴. Ἐγραφε, ὡσαύτως, ὅτι

1. Ἀθ. Ε. Καραθανάσης, «Ξαναδιαβάζοντας τὴν ἀλληλογραφία Δημητρίου Κυδώνη καὶ Μανουὴλ Παλαιολόγου (1382-1387) - Ἡ Θεσσαλονίκη κέντρον τῆς ἀντιστάσεως κατὰ τῶν Τούρκων», στὸν τόμο *Χριστιανικὴ Θεσσαλονίκη - Παλαιολόγειος ἐποχὴ*, ΚΒ΄ Δημητριά - Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 66-86. Βλ. κυρίως ἐδῶ σσ. 80-81.

2. Δυστυχῶς λείπουν ἀπὸ δυτικῆς πλευρᾶς πληροφορίες, γι' αὐτὴν τὴν προσπάθεια τοῦ Μανουὴλ, ἀφοῦ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Πάπα Οὐρβανοῦ Στ' ποὺ ἀφοροῦσε τὴν περίοδο 8 Ἀπριλίου 1383 - 22 Σεπτεμβρίου 1386 χάθηκε, καὶ οὔτε ὑπάρχει καμμία σχετικὴ μνεία τῶν συζητήσεων τοῦ Μανουὴλ με τὸν Πάπα Κλήμεντα Η΄. Οἱ μόνες σχετικὲς πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Δημητρίου Κυδώνη καὶ κυρίως ἀπὸ τὶς ἐπιστολὰς 310, 311, 314, 302-306, 308, 309, 313, 315, 316, 318, 322, 327, 334, 335, βλ. R.-J. Loenertz, *Démétrius Cydones, Correspondance*, τ. 2, Città del Vaticano, 1960.

3. Πρὸς τὸν ὁποῖο ὁ Μανουὴλ ἀπέστειλε τὶς ὑπ' ἀριθμ. 39, 40, 51, 55 ἐπιστολὰς, βλ. G. Mercati, *Notizie di Procoro e Demetrio Cidone ed altri appunti*, Studi e Testi, Città del Vaticano, 1931, σσ. 516-517.

4. Loenertz, ὁ.π., 314, ὅπου ὁ Κυδώνης, γράφοντας σὲ ἀγνωστὸ μας Θεσσαλονικέα, στὸ τέλος τοῦ 1385, θαυμάζει τὴν πρωτοβουλία τοῦ Μανουὴλ, ἀλλ' ἐκφράζει, ὡς ἐλέχθη, τὶς ἀνησυχίες του γιὰ τὴ στάση τοῦ Εὐθυμίου, φανατικοῦ ὀρθοδόξου καὶ ἀνθενωτικοῦ. Πῶς θὰ μιλήσει καὶ πῶς θὰ σταθεῖ αὐτὸς ἐνώπιον τοῦ Πάπα συζητώντας με αὐτὸν γιὰ τὸ filioque; Φοβεῖται μάλιστα μήπως ἐκ τοῦ λόγου αὐτοῦ ἀποτύχει ἡ ἀποστολὴ τῆς ἀντιπροσωπείας καὶ αἰτία θὰ εἶναι ὁ Εὐθύμιος, ὁ ὁποῖος, ὡς γράφει ὁ Κυδώνης, εἶναι κοινὸς φίλος, τοῦ ἴδιου δηλαδὴ καὶ τοῦ

μπορούσε να προετοιμάσει την επίσκεψη των δύο απεσταλμένων του Μανουήλ, ότι δεν άμφισβητούσε τη ρητορική δεινότητα του Λατίνου Μαΐστορος της Θεολογίας. Πάντως, αυτός ο Μαΐστωρ της Θεολογίας, μάλλον Δομηνικανός, πρέπει να ήταν καθηγητής σε κάποιο ιταλικό πανεπιστήμιο, να ήταν έλληνομαθής και να είχε τον ρόλο του διερμηνέως στις συζητήσεις της θεσσαλονίκειας αποστολής στη Ρώμη· είναι άγνωστο, ωστόσο, για ποιόν ρόλο εύρισκόταν αυτή τη συγκεκριμένη εποχή στη Θεσσαλονίκη. Ο Κυδώνης έγραφε στη μνημονευθείσα επιστολή του (χειμώνας ή άνοιξη του 1384-1385) προς τον Μανουήλ ότι ήδη είχε στείλει επιστολές προς τους φίλους του στη Ρώμη για να διευκολύνουν την παραμονή της ελληνικής αντιπροσωπείας εκεί⁵. Ένημέρωνε, μάλιστα, καθώς έγραφε, και τον *κορυφαίο και τον περί αυτόν χορόν*, δηλαδή τον Πάπα Ουρβανό⁶. Για τον Λατίνο Μαΐστορα δεν εξέφραζε καμμία γνώμη, αφού δεν τον γνώριζε, γι' αυτό και παρέπεμπε την κρίση των ικανοτήτων του στους φίλους του στη Ρώμη⁷. Φυσικά, το ζητούμενο ήταν η στρατιωτική βοήθεια από τη Δύση⁸. Στη μακροσκελή επιστολή του Κυδώνη απήντησε ο Μανουήλ με ολιγόλογη επιστολή, εξηγώντας τον χαρακτήρα της αποστολής⁹.

Το θέμα, βεβαίως, είναι στην περίπτωση μας κατά πόσον ο Μανουήλ ήταν ειλικρινής σ' ό,τι αφορᾶ στην ένωση των Ἐκκλησιῶν, την οποία είναι προφανές ότι θα συνεζήτησε πολλές φορές με τον εν λόγω Μαΐστορα κατά την παραμονή του τελευταίου στη Θεσσαλονίκη. Καί βεβαίως και με τόν, οὕτως ἢ ἄλλως, φιλενωτικό Δημήτριο Κυδώνη. Ἡ πολιτική τοῦ Μανουήλ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν κατὰ τὰ ἔτη ποὺ ἦταν αὐτοκράτωρ (1391-1425), κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνθενωτική, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Λατίνος Μαΐστωρ οὐδόλως ἔπεισε τὸν Μανουήλ κατὰ τὶς ἐδῶ συζητήσεις τους. Ἀναφέρουμε, ὡς παράδειγμα, τὴν ἀντιλατινικὴ πραγματεία ποὺ συνέθεσε ὅταν ἐπισκέφθηκε τὸ Παρίσι τὸ 1400-1402, ὅταν ζητοῦσε ἀπὸ τοὺς Δυτικούς στρατιωτικὴ βοήθεια¹⁰. Ἐπομένως, ἡ ένωση τῶν Ἐκκλησιῶν ποὺ προέτεινε τὴν περίοδο 1385-1387 ἦταν καθαρῶς ἐλιγμὸς προκειμένου νὰ ἐπιτύχει στρατιωτικὴ βοήθεια.

Τελικῶς, ἡ ἀποστολὴ πρέπει νὰ ἀπέπλευσε ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴν Ἰταλία τὸν Φεβρουάριο ἢ Μάρτιο τοῦ 1385, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς προαναφερθεῖσες ἐπιστολές τοῦ Κυδώνη, με πρῶτο σταθμὸ τὴ Βενετία, ὅπου καὶ ἐπισκέφθηκε τὶς βενετικὲς ἀρχές (τὴ Signoria). Δὲν εἶναι, πάντως, γνωστὲς οἱ ἐνέργειές της στὴ Βενετία, οὔτε καὶ οἱ προσπάθειές της νὰ συναντήσει τὸν Πάπα, ὁ ὁποῖος περιπλανιόταν μετὰξὺ Nocera,

---

Μανουήλ. Τὸν χειμῶνα ἢ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1384-1385 ὁ αὐτὸς Κυδώνης ἔγραφε στὸν Μανουήλ ὅτι πληροφορήθηκε γιὰ τὴν ἀντιπροσωπεία στὴν Ἰταλία ἀπὸ κάποιον Πόθο, ἄγνωστο, πάντως, ἀπὸ ἄλλες πηγές, Loenertz, *ὁ.π.*, 302³⁴⁻⁴⁰. Γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε στὸν Εὐθύμιο φαίνεται ὅτι ζοῦσε στὸ περιβάλλον τοῦ ἡσυχαστοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου Γλαβά, ὁ ὁποῖος συνδέοταν, ὡς ἐλέγχθη, με τὸν Κυδώνη καὶ τὸν ὁποῖο ματαίως ὁ Ἰσίδωρος προσπαθοῦσε νὰ μεταπείσει νὰ ἐπιστρέψει στὴν ὀρθόδοξη πίστη ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε ἀποστεῖ ἀπὸ τὸ 1360, ὁπότε προσεχώρησε στὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία· βλ. Loenertz, *ὁ.π.*, 133.

5. Loenertz, *ὁ.π.*, 302⁵¹⁻⁵².

6. *Ὁ.π.*, 302³⁸⁻⁵⁴.

7. *Ὁ.π.*, 302⁶⁰⁻⁶³.

8. *Ὁ.π.*, 302⁶¹⁻⁷⁵.

9. É. Legrand, *Lettres de l'empereur Manuel Paléologue*, Paris 1893, σσ. 11-12.

10. Γιὰ τὴν ἀντιλατινικὴ πραγματεία τοῦ Μανουήλ Παλαιολόγου βλ. J. W. Bavek, *Manuel II Paleologus (1391-1425): A study in Late Byzantine statesmanship*, New Brunswick 1968, σσ. 192-193, 434, 437.

όπου ήταν ἐγκλειστος, καὶ Γένοβας. Δὲν ἀποκλείεται, ὥστόσο, νὰ κατόρθωσε νὰ συναντήσει τὸν Πάπα στὸν ὁποῖο παρουσίασε τὶς προτάσεις τοῦ Μανουήλ¹¹.

Ἀκολούθησε ἡ ἐπίσκεψη τῆς παπικῆς ἀποστολῆς στὴ Θεσσαλονίκη τὴν ἀνοιξὴ ἢ τὸ θέρος τοῦ 1386· καὶ πάλιν οἱ ἐπιστολὲς ὑπ' ἀριθμ. 334, 335, 327 τοῦ Δημ. Κυδώνη ἀποτελοῦν πηγὲς ἀξιόπιστες, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὰ γεγονότα καὶ τὶς ὁποῖες λεπτομέρειες, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἂν ἡ ἀντιπροσωπεία αὐτὴ ἔλαβε ὁδηγίες ἀπὸ τὴ Ρώμη. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐπικεφαλῆς τῆς παπικῆς ἀντιπροσωπείας ἦταν μία γνωστὴ προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς· πρόκειται γιὰ τὸν Paul Foscari, τὸν λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο Πατρῶν. Ὁ ἐν λόγῳ Foscari ἦταν γόνος γνωστῆς βενετικῆς οἰκογενείας, διετέλεσε ἐπίσκοπος Κορώνης, ἔπειτα τοῦ Castello στὴ Βενετία καὶ τὸ 1375 προήχθη σὲ ἀρχιεπίσκοπο Πατρῶν καὶ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1387 μετὰ τὸν θάνατο τῆς βασιλισσας Ἰωάννας τῆς Νεαπόλεως ὀνομάσθηκε κυβερνήτης (βάιλος) τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴν εἶχε σημαντικὸ ρόλο στὰ πράγματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, ὅπου συγκροῦνταν Ἑλλήνες, Φράγκοι, Καταλανοὶ καὶ Τοῦρκοι, ἔχοντας πάντοτε τὴ στήριξη τῆς πατρίδος του Βενετίας καὶ φυσικὰ τὴν προστασία τοῦ Πάπα Οὐρβανοῦ Στ', τοῦ ὁποῖου ὁ Foscari ἦταν παπικὸς βικάριος τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας¹². Ἦταν λοιπὸν ὁ Foscari τὸ καταλληλότερο πρόσωπο νὰ ἡγηθεῖ αὐτῆς τῆς παπικῆς ἀντιπροσωπείας στὴ Θεσσαλονίκη τὴν ἀνοιξὴ-θέρος τοῦ 1386, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Κυδώνη πρὸς τὸν Θεσσαλονικέα Ραδηνό¹³. Στὴν παπικὴ ἀντιπροσωπεία μετεῖχε καὶ ὁ φρε Γαρσία, τὸν ὁποῖο μνημονεύει καὶ ὁ Κυδώνης στὴν ἴδια ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ραδηνό¹⁴. Παραδόξως, ὅμως, ἀντὶ τῆς Θεσσαλονίκης οἱ παπικοὶ ἀποβιβάσθηκαν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ ὑποδοχὴ ποὺ τῆς ἐπιφυλάχθηκε δὲν ἦταν καὶ ἡ καλύτερη. Ὁ Δημ. Κυδώνης αὐτόπτης μάρτυς γεγονότων, διηγεῖται γιὰ τὴν παραμονὴ τῶν παπικῶν στὴ Βασιλεύουσα σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Θεσσαλονικέα Ραδηνό¹⁵. Μετὰ τὴν ἀποτυχία τῶν παπικῶν στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀκολούθησε ἡ ἐπίσκεψίς της στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἔφθασε στὰ τέλη τοῦ θέρους ἢ ἀρχῆς τοῦ φθινοπώρου. Ἡ ἀποστολὴ καθυστέρησε νὰ ξεκινήσει γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη λόγῳ τρικυμίας, ἐνῶ μία ἄλλη φήμη ἤθελε νὰ ὀφείλεται σὲ λοιμὸ ποὺ ἐμφανίσθηκε σὲ πληρώματα πλοίου¹⁶. Στὴν ἐπιστολὴ του αὐτὴ πρὸς τὸν Ραδηνό ὁ Κυδώνης

11. T. George - S. J. Dennis, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387*, ἐκδ. Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Romae 1960, σσ. 142-144.

12. Γιὰ τὸν Foscari βλ. Κ. Τριανταφύλλου, *Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῶν Πατρῶν*, τ. 2, Πάτρα 1995, στ. 21, 91 καὶ G. Fedalto, *La Chiesa Latina in Oriente*, τ. 1, Verona 1981, σσ. 366-368.

13. George - Dennis, ὁ.π., σσ. 145-146· Loenertz, ὁ.π., 334.

14. Ὁ.π., 334³⁰· ὁ Γαρσία (Garcia) ἦταν Ἰσπανὸς κληρικὸς, πιθανῶς Δομηνικανός, ποὺ μνημονεύεται συχνὰ στὶς ἐπιστολὰς τοῦ Κυδώνη ὑπ' ἀριθ. 221⁷, 260^{16, 22}, 266⁴, 310⁵. Τὸ θέρος τοῦ 1384 εὗρισκόταν στὸ Ναύπλιο μὲ τὴν παπικὴ κουρία καὶ πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Garcia, ἀρχιεπίσκοπο Θηβῶν, ἐκλεγέντα πρὸ τῆς 1ης Ἰουνίου 1387· βλ. George - Dennis, ὁ.π., σ. 145 σημ. 30.

15. Loenertz, ὁ.π., 334, ἐπιστολὴ Κυδώνη πρὸς τὸν Θεσσαλονικέα Ραδηνό. Ὁ Κυδώνης γράφει στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴν γιὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀποστολῆς, τὴν ἀποτυχία τῆς ἐνώσεως τῶν Ἑκκλησιῶν τὴν ἀπόρριψη τοῦ filioque, τὴν περιφρονητικὴ συμπεριφορὰ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν παπικὴ ἀντιπροσωπεία, 334¹²⁻¹⁴.

16. Γιὰ τὸν λοιμὸ στὴν Κωνσταντινούπολη ἔχουμε τὴν πληροφορία ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰσιδώρου Γλαβᾶ πρὸς τὸν Παλαιὸν Πατριῶν: *Πρὸ μνηῶν γὰρ ἦδη τριῶν μνηῶν λοιμῶδης ἐπι-σχεθεῖσα νόσος τὴν νεαρὰν κατεβόσκειτο ἡλικίαν...*, βλ. Σπ. Λάμπρου, «Ἐπιστολαὶ τοῦ ἀγιωτάτου Ἰσιδώρου ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 9 (1912) 378, ἐπιστολὴ Ε', 5-14. Βλ.

γράφει ότι ο παπικός πρεσβευτής αναχωρεί για τη Θεσσαλονίκη εὐχόμενος μὴ τύχει τῆς ἰδίας ὑποδοχῆς καὶ ἐκεῖ, τοῦ ἐκφράζει τὴ βεβαιότητα ὅτι ὁ παπικός πρεσβευτής ἔρχεται στὴ Θεσσαλονίκη μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι θὰ κάμει τὸ καλύτερον, γι' αὐτὸ καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὸν Ραδηνὸ νὰ συμβουλευθεῖ τὸν Μανουήλ νὰ τὸν τιμήσει κατὰ τὸν δέοντα τρόπον γιατί ἀξιζει αὐτὴν τὴν τιμὴ ἐκ τοῦ χαρακτήρος του. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ μνημονεύεται καὶ ὁ φρεῖ Γαρσία ποὺ ἦταν, καὶ αὐτός, φίλος τοῦ Μανουήλ¹⁷. Στὴ Θεσσαλονίκη ἡ παπικὴ ἀντιπροσωπεῖα ἐγίνε δεκτὴ μὲ τιμὲς καὶ φαίνεται ὅτι, τουλάχιστον ἐπιφανειακῶς, πέτυχε τοῦ σκοποῦ της, ἀφοῦ οἱ συζητήσεις μὲ τὸν Μανουήλ διεξήχθησαν σὲ ἓνα πολὺ φιλικὸ κλίμα, ἀποτέλεσμα τῶν ὁποίων ἦταν ἡ συμφωνία νὰ σταλεῖ στὴν κινδυνεύουσα πόλιν στρατιωτικὴ βοήθεια, ἐνῶ, ἀπὸ τὴν πλευρὰ του, ὁ Μανουήλ θὰ δεχόταν τὴν ἔνωση μὲ τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς καὶ φυσικὰ καὶ τὸ *filioque*¹⁸. Ὁ ἀσχοληθεὶς μὲ τὴ βασιλεία τοῦ Μανουήλ Παλαιολόγου George Dennis πιστεύει ὅτι στὴ Θεσσαλονίκη ἐπεκράτησε, μετὰ τίς συμφωνίες αὐτές, ἐνθουσιασμός, ἀφοῦ ἡ πόλη θὰ ἀνακουφιζόταν ἀπὸ τὸν τουρκικὸ κλοιὸ παραμερίζοντας τὰ δόγματα. Ὁ ἐνθουσιασμός αὐτὸς φαίνεται, πάντως, ὅτι περιοριζόταν στὰ μέλη τῆς αὐλῆς τοῦ Μανουήλ, στίς δημοτικὲς ἀρχές καὶ σὲ ὀρισμένα μέλη τῆς ἐντοπίας λογιόσυνης καί, ἀσφαλῶς, στοὺς κύκλους τῶν φίλων τοῦ ἐνωτικοῦ Κυδῶνη. Ἡ πλειοψηφία τῶν Θεσσαλονικέων μὲ ἐπικεφαλὴς τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἰσιδῶρο Γλαβᾶ, τὸν κλῆρο, τοὺς μοναχοὺς, ὅλοι εἶχαν ἀντίθετη ἀποψη· πολλοὶ μάλιστα ἀπὸ αὐτοὺς, μὲ ἐπικεφαλὴς τὸν ἀρχιεπίσκοπο ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν, ἔχοντας καὶ τὴν ὑποστήριξη τοῦ λαοῦ, ποὺ ἦταν ἀντίθετος μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Μανουήλ. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γλαβᾶς ἐγκατέλειψε τὴν πόλιν ἤδη ἀπὸ τὸ 1383 καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν Κωνσταντινούπολιν· καθαιρέθηκε μάλιστα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1384, ἀλλ' ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονίκη στίς 26 Ὀκτ. 1393, ὅπου καὶ παρέμεινε ὡς τὸν θάνατό του (11 Ἰαν. 1396)¹⁹. Χαρακτηριστικὲς, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἶναι δύο ὁμιλίες του, ὅπου κατηγορεῖ τὸν Μανουήλ γιὰ ἀπαλλοτρίωση ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων²⁰.

καὶ Loenertz, ὁ.π., 331³², 337³⁸, 345⁶⁵, 335¹²⁻¹⁴.

17. Loenertz, ὁ.π., 334²⁰⁻³⁴.

18. Ὁ Κυδῶνης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Μανουήλ, καὶ οἱ συνεργάτες του προφανῶς, ἐδέχθησαν τὴν ἔνωση καὶ τὸ *filioque*: καὶ νῦν ἡμῖν τὴν πόλιν πεπεῖσθαι τοῖς αὐτοῖς τὸν *Υἱὸν οἶσπερ καὶ τὸν πατέρα τιμᾶν*, Loenertz, ὁ.π., 327¹⁴⁻¹⁵. Ἡ αὐτὴ ἐπιστολὴ μεταφέρει καὶ τὸ κλίμα τῆς ὑποδοχῆς τῶν παπικῶν στὴ Θεσσαλονίκη ποὺ ἦταν πολὺ θερμὸ καὶ ἐγκάρδιο. Πρβλ. καὶ τὸν Dennis, ὁ.π., σ. 148, ποὺ σχολιάζει ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν περίοδο ὁ Μανουήλ ἦταν εὐνοϊκὰ διακείμενος πρὸς τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν.

19. Λάμπρος, «Ἐπιστολαὶ τοῦ ἀγνωστῶν Ἰσιδῶρου», ὁ.π., σ. 400. Ὡς αἰτία τῆς καθαιρέσεώς του θεωρεῖται ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ ποιμνίου του: *Ἐφνγες προδότης γενόμενος τοῦ αὐματος καὶ τῶν μελῶν τοῦ Χριστοῦ, ἅτινά εἰσιν οἱ Χριστιανοί*, ὁ.π., σ. 402. Ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ.π., σσ. 402-403, συνδέει τὴ φυγὴν τοῦ ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν φόβον τῶν Ὀθωμανῶν ποὺ λίγο πρὶν εἶχαν καταλάβει τίς Σέρρες (19 Σεπτεμβρίου 1383)· ὁ ἴδιος –ὁ Γλαβᾶς– γράφοντας πρὸς τὸν μητροπολίτη Σερρών Ματθαῖον τὸν Φακρὰσὴ ἀναφέρεται στὰ γεγονότα τῶν Σερρών. Οἱ Θεσσαλονικεῖς, ὡστόσο, ζητοῦσαν ἐπιμόνως τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰσιδῶρου, ὁ ὁποῖος περιοριζόταν σὲ εὐχὰς καὶ ὑποθήκες περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν τους, ὅπως φαίνεται καὶ στίς ἐπιστολὰς ποὺ ἐξέδωσε ὁ Σπ. Λάμπρος, ἀπὸ τίς ὁποῖες προκύπτει ὅτι ὁ Γλαβᾶς ἦταν σχεδὸν ἐγκλειστος ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγο, Λάμπρος, ὁ.π., σ. 405· πρβλ. ἐπιστολὴ Ζ΄ (382-386), Η΄ (387-341). Γιὰ τὴν καθαίρεσίν του βλ. τὴν ἐπόμενη σημείωση.

20. Βλ. ἐπὶ τοῦ προκειμένου Βενιζέλος Χ. Χριστοφορίδης, *Ἰσιδῶρου Γλαβᾶ, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης*, Ὁμιλίες, τ. Α΄, Ε.Ε.Θ.Σ. - Τμῆμα Θεολογίας, τ. 1, 1992, Παράρτημα, ἀριθμ. 6, σσ.

Ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν παραπάνω, ἐγείρονται ὁρισμένα ἐρωτηματικά, ὅπως, ἂν πράγματι, ὁ Μανουὴλ αὐτὸς ὁ ἴδιος δέχθηκε τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν, πῶς αὐτὴ ἀναγγέλθηκε στοὺς Θεσσαλονικεῖς, πόσοι κληρικοὶ τὴν ἐδέχθησαν – ἂν τὴν ἐδέχθησαν –, τί μέτρα ἐλήφθησαν γιὰ τὴν προώθησή της. Τελικῶς, ὁ Μανουὴλ ἔδειξε μία φιλενωπικὴ τάση κατὰ τὴ δεδομένη περίοδο (1385-1387) γιὰ πολιτικούς λόγους προσδοκώντας στρατιωτικὴ βοήθεια ἀπὸ τὴ Δύση, τάση ποὺ ἀναίρεσε ὡς αὐτοκράτωρ. Ὡστόσο τὰ πάντα ἔληξαν, ὅταν μερικὸς μῆνες ἄργότερα, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1387, ἡ Θεσσαλονίκη ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Ὀθωμανῶν. Πάντως, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τίς ἐπιστολὲς τοῦ Κυδώνη, στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὰ γεγονότα στὴ Θεσσαλονίκη ἐκείνο τὸ φθινόπωρο τοῦ 1386 προεκάλεσαν ἀντιδράσεις καὶ ἀπογοήτευση στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα· ἐννοεῖται ἀπὸ πλευρᾶς φιλενωπικῶν. Ἀνάλογη θὰ ἦταν καὶ ἡ ἀντίδραση τῶν ἀνθενωτικῶν – ὑπενθυμίζουμε ὅτι τὴν κρίσιμη περίοδο τῶν συζητήσεων καὶ τῶν ἐπισκέψεων στὴν Κωνσταντινούπολη εἶχε καταφύγει ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἰσίδωρος Γλαβᾶς. Γεγονὸς εἶναι, πάντως, ὅτι στὴ Θεσσαλονίκη ὑπῆρξαν ἀντιδράσεις καὶ κυρίως ἀπὸ τοὺς λατίνους ἡσυχαστές, ἐνῶ στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπικρατοῦσε ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ πόλη μας τιμωρήθηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ τὴν ἐπιχειρηθεῖσα ἔνωση. Ὁ Μανουὴλ, ἐξάλλου, ὡς αὐτοκράτωρ πλέον, ἐδέχθη σφοδρὴ κριτικὴ γιὰ τίς προσπάθειές του νὰ συνεννοηθεῖ μὲ τοὺς Δυτικούς κατὰ τὸν καιρὸ ποὺ κυβερνοῦσε τὴ Θεσσαλονίκη, ἐνῶ ὁ Δημήτριος Κυδώνης, ὡς γνωστὸν, δὲν ἔπαινε νὰ διακηρύσσει τὴν ἔνωση μὲ ἀντάλλαγμα τὴ στρατιωτικὴ βοήθεια ἀπὸ τὴ Δύση.

Ἀπὸ πλευρᾶς Δυτικῶν, ὁ Πάπας Οὐρβανὸς δὲν βοήθησε, οὔτε στρατιωτικὴ βοήθεια ἔστειλε κατὰ τὰ συμφωνηθέντα ἐδῶ στὴ Θεσσαλονίκη· ἄλλωστε, αὐτὴν τὴν περίοδο ὁ Πάπας εὕρισκόταν σὲ διαμάχη μὲ τοὺς δυτικούς ἡγέτες. Ὑπάρχει, ὁμως, μία

10, 46-48 (ὁμιλία 28), ὅπου ἔμμεση, πλὴν σαφῆς, ἀναφορὰ περὶ τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν ἀναθημάτων τῶν ἱερῶν οἰκῶν. Ὁ Μανουὴλ, πράγματι, ἀπαλλοτρίωσε ἐκκλησιαστικά καὶ μοναστηριακά κτήματα, τὰ ὁποῖα ἐδόθησαν ὡς *πρόνοιες* σὲ στρατιωτικούς, *ὁ.π.*, σ. 10 καὶ σμμ. 15, 12, ὁμιλία 38. Ὁ Ἰσίδωρος γιὰ νὰ μὴ θίξει τὸν Μανουὴλ ἐπιροίπτει εὐθύνες γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση σὲ εἰσηγήσεις κακῶν συμβούλων του, Χριστοφορίδης, *ὁ.π.*, σ. 11, ὁμιλία 30, σ. 82 κ.ἑξ. καὶ Λάμπρος, *ὁ.π.*, σ. 350 κ.ἑξ. Πρβλ. Βενιζέλος Χριστοφορίδης, «Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἰσίδωρος Γλαβᾶς καὶ τὰ κοινωνικά προβλήματα τῆς ἐποχῆς του», *Ε.Ε.Θ.Σ.Α.Π.Θ.* 29 (1988) 549-552, 557, ὅπου τὸ ὑποκεφάλαιο «Ἀντίθεση στὴν ἀπαλλοτρίωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας», ὅπου ὁ κ. Χριστοφορίδης στηρίζεται στίς ὁμιλίες 28, 30 τοῦ Ἰσιδώρου, τίς ὁποῖες ἐξέδωσε, τὸ 1992, στὴ μνημονευθεῖσα μελέτη. Γιὰ τὴν καθαίρεση τοῦ Ἰσιδώρου βλ. τοῦ ἴδιου, «Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης», *ὁ.π.*, σ. 547 κ.ἑξ., ὅπου, μεταξὺ τῶν ἄλλων αἰτιῶν, θεωρεῖται ἡ «αὐθαίρετη» ἐπέμβαση τοῦ Πατριάρχου Νείλου (1379-1388) στὰ διοικητικά τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης· ὁ Ἰσίδωρος εἶχε τιμωρήσει, γιὰ ἀγνώστους λόγους, τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Ἁγίου Βασιλείου Δωρόθεο καὶ τὸν ἱερέα Ἀλληλουῖα, ποὺ κάνοντας χρῆση τοῦ «ἐκκλήτου» προσέφυγαν στὸν Πατριάρχη, ποὺ προφανῶς τοὺς δικαίωσε· βλ. Χριστοφορίδης, «Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης», *ὁ.π.*, σσ. 547-548. Ἡ σύγκρουσή του αὐτὴ μὲ τὸν Πατριάρχη καὶ ἡ δυσαρέσειά του ἔναντι τοῦ Μανουὴλ ἀπὸ τὴν ἀπαλλοτρίωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων καὶ ὁ φόβος, ἴσως, τῆς καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης συνέβαλαν στὴ φυγὴ του στοὺς ἡσυχαστῆρι τῶν Ξανθοπούλων στὴ Βασιλεύουσα. Ἡ ἐμμονή του μάλιστα νὰ παραμείνει στὴν Κωνσταντινούπολη, παρὰ τίς προσπάθειες τοῦ Πατριάρχου νὰ ἐπανεέλθει στὴν ἐδρα του, ὁδήγησαν στὴν καθαίρεσή του τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1384· βλ. Χριστοφορίδης, «Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης», *ὁ.π.*, σσ. 558-559· γιὰ τὴν ἄρση τῆς καθαιρέσεώς του βλ. τοῦ ἴδιου, *ὁ.π.*, σ. 566 κ.ἑξ. Ἐνδιαφέρον πάντως, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἰσίδωρος πρὸ τῆς φυγῆς του ἐξεφώνησε λόγο, ὅπου προέτρεπε ἱερεῖς, μοναχοὺς, στρατιωτικούς, εὐγενεῖς νὰ υπερασπισθοῦν τὴν πόλιν μας, Χριστοφορίδης, *Ἰσιδώρου Γλαβᾶ ὁμιλίες*, ὁμιλίες 12 καὶ 37, καὶ «Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης», *ὁ.π.*, σσ. 552-553.

ἐπιστολή τοῦ Οὐρβανοῦ στὸν Ἀγγέλο Correr, ἐπίσκοπο τοῦ Castello –τὸν κατοπινὸ Πάπα Γρηγόριο ΙΖ΄– ἀπὸ 9 Ἀπριλίου 1388, μὲ τὴν ὁποία διέτασσε νὰ ἐξοπλισθοῦν δύο γαλέρες μὲ ἐθελοντὲς ποὺ θὰ ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὴ Βενετία γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς Ἕλληνες²¹. Ἦταν ἀργὰ πιά, ἀφοῦ τὰ πάντα εἶχαν κριθεῖ.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΝΙΣ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΑΣ: ΜΙΑ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΤΟ 1737-1738

Ἐνα ἀπὸ τὰ δραματικὰ γεγονότα ποὺ ἔνωσαν Ἕλληνες καὶ Σέρβους στὴ μακράν πορεία τῆς αἰχμαλωσίας τους εἶναι μία λεπτομέρεια χαμένη στὴ ροὴ τῶν γεγονότων τῆς ἱστορίας· τὸ γεγονός αὐτὸ συνέβη τὸν Αὐγούστο τοῦ 1737 καὶ οἱ συνέπειές του ἀκολούθησαν καὶ τὰ ἐπόμενα ἔτη. Αὐτὴ τὴ λεπτομέρεια θὰ ἐκθέσουμε ἀμέσως παρακάτω καὶ ἔχει μάλιστα σχέση μὲ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Μακεδονία, μολοντὶ ἔλαβε χώρα στὴν πόλη Νις (Νίσσα) τῆς Ν. Σερβίας, τετρακόσια χιλιόμετρα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Πρόκειται γιὰ μία ἄγνωστη πτυχή τῆς ἱστορίας τῶν δύο λαῶν, ἡ ὁποία, ἐξ ὅσων γνωρίζω εἶναι ἄγνωστη στοὺς Ἕλληνες καὶ Σέρβους ἐρευνητές¹. Τὴν ἀποκαλύπτουν, ὥστόσο, τὰ γαλλικὰ ἀρχεῖα.

Τὸ γεγονός αὐτὸ συνέβη κατὰ τὸν Τουρκοαυστριακὸ πόλεμο (1737-1738), ὁπότε οἱ Ὄθωμανοὶ κατέλαβαν πάλι τὴ Νις μετὰ ἀπὸ ὀλιγόχρονη αὐστριακὴ κυριαρχία ποὺ κράτησε περὶ τὰ εἴκοσι ἔτη: 1718-1738². Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴ σύντομη αὐστριακὴ κυριαρχία στὴν περιοχὴ τῆς Ν. Σερβίας ἀναπτύχθηκε ἡ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση ποὺ εἶχε τίς ρίζες τῆς στὴν παραδοσιακὴ πατριαρχικὴ δομὴ αὐτοδιοικήσεως τοῦ σερβικοῦ χωριοῦ ποὺ διατηρήθηκε καὶ στίς ἐπόμενες δεκαετίες³. Ἡ Νις, ἄλλωστε, ἀποτελοῦσε στρατηγικὸ σημεῖο στὴ ΝΑ Εὐρώπῃ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἀκόμη χρόνους, ἀφοῦ ἀπ' ἐδῶ, ἀπὸ τὴ Ναῖσσό, ποὺ εἶναι καὶ ἡ ἱστορικὴ ὀνομασία τῆς Νις, περνοῦσε ἡ Ἐγνατία ὁδός. Τὸ αὐτὸ ἴσχυε καὶ γιὰ τοὺς Αὐστριακοὺς στὴ δεδομένη συγκυρία, ἐννοεῖται τοῦ τουρκοαυστριακοῦ πολέμου. Πράγματι, τὴν ἐποχὴ ποὺ μᾶς ἀφορᾷ οἱ Ὄθωμανοὶ ἐστεῖλαν πολυπληθεῖς στράτευμα κατὰ τῶν Αὐστριακῶν μὲ ἐπικεφαλῇ τὸν σερασκέρη στρατάρχη Ἀχμέτ Κιοπρουλοῦ πασᾶ⁴. Κατὰ τὴν πολιορκία ζοῦσαν στὴ Νις καὶ τὴν περιοχὴ

21. George - Dennis, *ὁ.π.*, σ. 150.

1. Μικρὴ μόνον ἀναφορὰ κάνει ὁ Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 263 σημ. 3, ὅπου γράφει ὅτι μετὰ τὴν πολιορκία τῆς Νις ἐμφανίσθηκε στάση τοῦ ἐμπορίου στὴ Μακεδονία.

2. Βλ. Peter F. Sugar, *Ἡ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη κάτω ἀπὸ Ὀθωμανικὴ κυριαρχία (1354-1804)*, τ. Β΄, μτφρ. Παυλίνα Χρ. Μπαλονξή, ἐκδ. Σμίλη, Ἀθήνα 1994, σ. 175, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὸν τουρκοαυστριακὸ πόλεμο, τίς ἀπώλειες τῶν Αὐστριακῶν καὶ τὴν παρέμβαση τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ στὴν Κωνσταντινούπολη στὴν ὑπογραφὴ τῆς συνθήκης τοῦ Βελιγραδίου (1739).

3. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οἱ βάλκανικοὶ λαοὶ - Ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση στὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση (14ος-19ος αἰ.)*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 9.

4. Ὁ Ἀχμέτ Κιοπρουλοῦ ὀνομάσθηκε διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης, ὅταν βρισκόταν στὴ Νις ἐπικεφαλῇ (σερασκέρης) τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὅπως, ὁμως, θὰ δοῦμε παρακάτω καθυστέρησε ἀρκετὰ νὰ κατέλθῃ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του καὶ τὸν ἀντικαθιστοῦσε, κατὰ τὴ συνήθεια τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, ὁ μουσελίκης. Ὁ Κιοπρουλοῦ ἐφθάσε στὴν πόλιν μας στίς 10 Σεπτεμβρίου 1744· βλ. N. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris, P.U.F., 1996, σ. 22, σημ. 7 (στὸ ἐξῆς: Svoronos, *Le commerce*).